

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІЗНЕСУ І ПРАВА
КАФЕДРА НАЦІОНАЛЬНОГО, МІЖНАРОДНОГО ПРАВА
ТА
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

**ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО
КОНФЛІКТУ**

Кваліфікаційна робота (проект)
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу 10-283 М група
Спеціальності:
262 «Правоохоронна діяльність»
Освітньо-професійної програми
«Правоохоронна діяльність»
Болсун Андрій Миколайович
Керівник к.ю.н., доц. Гавловська А.О.
Рецензент д.ю.н., проф. Шкута О.О.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Нормативно-правова складова механізму захисту прав дитини у збройному конфлікті.....	8
1.1. Збройний конфлікт як правова категорія міжнародного гуманітарного права та законодавства України.....	8
1.2. Нормативна складова міжнародного правового механізму захисту прав дитини під час збройного конфлікту.....	16
1.3. Система національних нормативно-правових актів у механізмі забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту.....	22
РОЗДІЛ 2. Інституційна складова механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.....	30
2.1. Основні категорії прав дитини, що підлягають інституційному захисту в умовах збройного конфлікту.....	30
2.2. Міжнародні та національні інституції як ключові суб'єкти захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.....	37
2.3. Роль недержавних та неурядових організацій у забезпеченні соціально-гуманітарного компонента механізму захисту прав дитини...	44
ВИСНОВКИ.....	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	54

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність наукового дослідження правового механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту детермінована трансформацією парадигми сучасних воєнних конфліктів, де цивільне населення, і особливо діти, перетворюється на безпосередній об'єкт військової агресії. Попри існування розгалуженої системи міжнародного гуманітарного права, включаючи Женевські конвенції та Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, масштабність та системний характер порушень збоку РФ в ході російсько-української війни (таких як примусова депортація і викрадення українських дітей, використання їх у якості живого щита та цілеспрямовані атаки на цивільну інфраструктуру, зокрема, освітні та медичні заходи) вимагають негайного переосмислення існуючих механізмів захисту прав дітей. Сучасна правова доктрина стикається із завданням не лише ретроспективного документування воєнних злочинів, але й формування ефективної превентивної архітектури, здатної мінімізувати травматизацію дитячого контингенту населення в ході збройного конфлікту та гарантувати відновлення їхніх прав.

Потреба у глибокому аналізі інституційної складової зумовлена необхідністю синхронізації та забезпечення синергії зусиль на трьох ключових рівнях захисту прав дітей в умовах збройного конфлікту – міжнародному (ООН, МКС, ЮНІСЕФ), національному (органи державної влади, правоохоронні структури) та громадському (неурядові організації і правозахисники). Відсутність чіткої інтеграції, розмежування функціональних мандатів та недостатня імплементація міжнародних норм у національне законодавство можуть призводити до юрисдикційних прогалин та зниження ефективності заходів реагування,

особливо у фазі постконфліктної реституції. Відтак, дослідження покликане не лише здійснити комплексний правовий аудит чинної архітектури захисту, але й визначити напрямки вдосконалення функціоналу та підвищення відповідальності всіх суб'єктів механізму за забезпечення найкращих інтересів дитини в умовах збройного конфлікту у відповідності до імперативних норм міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень свідчить про глибоку трансформацію наукових підходів до розуміння правового захисту дитинства в умовах сучасної війни, де особлива увага приділяється розмежуванню термінологічного апарату та викликам, спричиненим агресією росії. Зокрема, у працях М.В. Іщенка (2025) та О.В. Задорожньої (2024) детально досліджується правова семантика «збройної агресії» та «воєнного конфлікту» як феноменів сучасного суспільства, що потребують нових механізмів реагування, тоді як К.О. Чепкова (2022) акцентує на необхідності адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів спеціального захисту дітей. Дослідження Д.А. Сидоренка (2018) щодо «гібридної війни» у поєднанні з актуальними звітами міжнародних організацій (Amnesty International, Human Rights Watch, 2023–2024) та моніторингом Офісу Генерального прокурора дозволяють комплексно оцінити новітні загрози, такі як примусова депортація українських дітей до рф, вербування підлітків спецслужбами та руйнування освітньої інфраструктури, що визначає пріоритетні напрями розвитку правової доктрини у сфері охорони дитинства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в контексті наукових досліджень відповідно до Стратегія розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 рр. (затверджено Постановою загальних борів НАПрН України від 26.03.21 р. від 12-21), тематики науково-дослідної роботи кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної

діяльності факультету бізнесу і права Херсонського державного університету «Теоретичні та практичні проблеми розвитку окремих галузей права» (номер державної реєстрації – 0124U002381). Тему кваліфікаційної роботи затверджено Вченою радою Херсонського державного університету (наказ №642-Д від 11.11.2024 р.)

Мета дослідження – з’ясувати зміст, структуру та ефективність нормативно-правових і інституційних механізмів захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту на міжнародному та національному рівнях, а також визначити напрями вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- 1) розкрити поняття збройного конфлікту як правової категорії міжнародного гуманітарного права та законодавства України;
- 2) проаналізувати міжнародної нормативної бази захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту;
- 3) дослідити системи національних нормативно-правових актів, що забезпечують охорону прав дитини в період воєнних дій;
- 4) визначити основні категорії прав дитини, які потребують особливого інституційного захисту;
- 5) охарактеризувати ролі міжнародних, національних, недержавних і неурядових інституцій у забезпеченні прав дитини;
- 6) визначити проблем правозастосування та окреслити пропозицій щодо вдосконалення механізмів захисту дітей у збройних конфліктах.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі реалізації, охорони та захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту.

Предмет дослідження – нормативно-правові та інституційні механізми забезпечення і захисту прав дитини в період збройного конфлікту.

Методи дослідження. Для досягнення мети та реалізації завдань дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, що забезпечили комплексність і системність аналізу нормативно-правових та інституційних засад захисту прав дитини у збройному конфлікті. Зокрема, діалектичний метод застосовано для розкриття сутності процесів формування та розвитку механізму захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту; історико-правовий метод використано для простеження становлення міжнародних стандартів захисту дітей у конфліктах; системно-структурний метод застосовано для аналізу механізму захисту прав дитини як комплексного правового інституту; порівняльно-правовий метод дав змогу зіставити положення міжнародних актів із нормами національного законодавства України, на цій основі визначено рівень відповідності українського правового поля міжнародним стандартам і окреслено прогалини, які потребують удосконалення; формально-юридичний метод застосовано для тлумачення правових норм, що визначають статус дитини в умовах збройного конфлікту, а також для аналізу юридичної термінології; метод аналізу і синтезу дав змогу розчленувати об'єкт дослідження на окремі складові (нормативну, інституційну, гуманітарну) і, у підсумку, об'єднати їх у цілісне уявлення про механізм правового захисту дитини у збройному конфлікті; метод узагальнення використано для формування висновків щодо ефективності існуючих правових механізмів.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному підході до дослідження нормативно-правового та інституційного механізмів захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту, що поєднує міжнародно-правовий і національний виміри. Зокрема, на основі сучасних викликів російсько-української війни здійснено системний аналіз гібридного характеру збройного конфлікту як нового феномену, що потребує адаптації міжнародного гуманітарного права до

невійськових форм агресії. У роботі визначено теоретико-правові засади інтеграції норм міжнародного гуманітарного права в українське законодавство, запропоновано концепцію вдосконалення нормативної бази та інституційної взаємодії суб'єктів правозахисту для підвищення ефективності захисту дітей у війні.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів роботи для вдосконалення законодавства України в частині імплементації міжнародних гуманітарних стандартів і розробки спеціального Закону про захист дітей у збройному конфлікті. Висновки дослідження можуть бути застосовані у правозастосовній діяльності органів державної влади, міжнародних і громадських інституцій, що працюють у сфері захисту прав дітей, під час формування державних програм реінтеграції, репатріації та психосоціальної реабілітації дітей, постраждалих від війни. Матеріали дослідження мають також освітню та науково-методичну цінність для подальшого розвитку доктрини міжнародного гуманітарного та дитячого права.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження представлені у Альманах ХДУ «Магістерські студії».

Публікації. Болсун А.М. Інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту. Магістерські студії. Альманах. Вип. 24. 2025. Херсон. Івано-Франківськ. ХДУ, 2025. С. 669-673.
<https://www.kspu.edu/FileDownload.ashx/%D0%9C%D0%90%D0%93%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%95%D0%A0%D0%A1%D0%AC%D0%9A%D0%86%20%D0%A1%D0%A2%D0%A3%D0%94%D0%86%D0%87%20%D0%A5XV%202025.pdf?id=7be0ab95-dde1-4ca7-87b0-797cc4704e0e>

Структура роботи обумовлена її метою, завданнями та предметом дослідження й складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ

1.1. Збройний конфлікт як правова категорія міжнародного гуманітарного права та законодавства України

Теоретично-правове розуміння поняття «збройний конфлікт» виходить за межі простої академічної класифікації, адже, воно є фундаментальним правовим тригером, що визначає обсяг застосовного права, рівень захисту цивільного населення, і, найголовніше, створює підстави для міжнародної кримінальної відповідальності. Як зауважує О.В. Задорожня «Конфлікти, як і будь-які соціальні протиріччя, є формою реальних суспільних зв'язків, які якраз і виражають взаємодію особистостей, відношення соціальних груп та спільностей при розбіжності, несумісності їхніх потреб, мотивів та ролей. У цьому сенсі вони не тільки допустимі, а й бажані, можуть бути корисними як джерело та фактор суспільної активності» [7, с.14].

Центральне значення збройного конфлікту полягає у тому, що його правова кваліфікація є спусковим механізмом для застосування міжнародного гуманітарного права, яке є спеціальним законом (*lex specialis*) і починає діяти виключно з моменту початку бойових дій. На відміну від міжнародного права прав людини, яке діє постійно, норми міжнародного гуманітарного права (зокрема, Женевські конвенції та Додаткові протоколи) містять спеціальні, посилені та імперативні гарантії захисту для осіб, які не беруть участі у бойових діях, включаючи дітей. Теоретична чіткість у визначенні збройного конфлікту дозволяє відмежувати його від «внутрішніх заворушень», «напруженості» або «терористичних актів», де діє лише міжнародне право прав людини. Якщо події не кваліфіковані як збройний конфлікт,

посилені норми гуманітарного права, які забороняють, наприклад, напади на школи чи примусове вербування дітей, можуть бути юридично не застосовані, що призводить до критичного дефіциту захисту, в т.ч. прав дитини.

Точна класифікація збройного конфлікту, на міжнародний збройний конфлікт (між двома або більше державами) та неміжнародний збройний конфлікт (на території однієї держави), має прямі практичні наслідки для обсягу прав дитини, що підлягають захисту. Міжнародний збройний конфлікт регулюється найширшим набором правових норм, забезпечуючи максимальний рівень захисту, тоді як неміжнародний збройний конфлікт, хоча і регулюється вужчим Додатковим протоколом II, все ж встановлює обов'язкові мінімальні гуманітарні стандарти. Неправильна кваліфікація, наприклад, спроба кваліфікувати міжнародний збройний конфлікт, розпочатий державою-агресором (як-от повномасштабне вторгнення росії), як неміжнародний, є прямою спробою звужити застосовне право і, відповідно, знизити юридичні зобов'язання щодо захисту дитини.

Найбільш вагома причина важливості теоретичної дефініції збройного конфлікту полягає у тому, що наявність і кваліфікація конфлікту є обов'язковим елементом складу воєнного злочину відповідно до Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Без чіткого доведення факту та типу збройного конфлікту, діяння, спрямовані проти дитини (наприклад, її примусова депортація, вербування у війська чи застосування насильства), можуть не кваліфікуватися як воєнні злочини (що мають універсальну юрисдикцію), а лише як злочини проти людяності або загальнокримінальні злочини. Таким чином, лише глибоке теоретично-правове розуміння дозволяє застосувати найсуворіші правові механізми притягнення до відповідальності, забезпечуючи неминучість покарання

за найтяжчі міжнародні злочини, скоєні проти дітей, та сприяючи запобіганню безкарності воєнних злочинців

Зокрема, ст. 2 «Крім положень, які виконуються в мирний час, ця Конвенція застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них. Конвенція також застосовується в усіх випадках часткової або повної окупації території Високої Договірної Сторони, навіть якщо цій окупації не чиниться жодний збройний опір» [1]. У ст.3 Конвенції визначено, що «У випадку збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру та виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення: 1) З особами, які не беруть активної участі у воєнних діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, які припинили участь у воєнних діях у зв'язку з хворобою, пораненням, триманням під арештом чи з будь-якої іншої причини, поведяться за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища чи будь-якими іншими аналогічними критеріями... 2. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу...» [1].

Як підкреслює Е.Е. Кузьмін «Тлумачення цієї статті фактично зводиться до того, що збройний конфлікт розуміється як всяке збройне зіткнення конфліктуючих сторін, незалежно від того, чи носить воно політичний, релігійний або етнічний характер, чи має локалізований або міжнародний характер» [5,с. 188].

Теоретико-правовий аналіз, що охоплює визначення акту агресії згідно з Резолюцією 3314 Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй («агресія розглядалася як акт застосування державою збройної сили проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної

незалежності іншої держави або вчинення інших дій, несумісних зі Статутом ООН» [2]), статтею 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду («злочин агресії» [3]) та статтею 1 Закону України «Про оборону України» («збройна агресія – застосування іншою державою або групою держав збройної сили проти України. Збройною агресією проти України вважається будь-яка з таких дій» [4]), засвідчує високий ступінь уніфікації міжнародно-правових підходів та водночас демонструє специфіку національної адаптації в умовах сучасних військових викликів.

Насамперед, необхідно констатувати майже повну ідентичність між переліком актів агресії, визначених Резолюцією 3314, яка має характер декларації звичаєвого міжнародного права, та Римським статутом, оскільки ця відповідність є принципово важливою і забезпечує спадковість правової кваліфікації – дії, що політично та юридично визнаються актами агресії на рівні Організації Об'єднаних Націй, автоматично формують об'єктивну сторону індивідуального злочину агресії у міжнародному кримінальному праві. Ідентичність формулювань щодо вторгнення, бомбардування, блокади, нападу на збройні сили, порушення умов перебування військ, надання території та засилання нерегулярних формувань гарантує універсальне застосування правових норм і слугує основою для боротьби з безкарністю на міжнародному рівні.

На думку М.В. Іщенко національне законодавство України, представлене Законом України «Про оборону України», використовує міжнародні стандарти як фундаментальну базу, але суттєво їх деталізує та розширює, перетворюючи загальновизнану норму на оперативний інструмент захисту національного суверенітету.

Ці розширення простежуються за кількома ключовими аспектами:

- національний закон розширює суб'єктний склад агресії, прямо вказуючи на напад збройних сил «іншої держави або групи держав», що дозволяє кваліфікувати колективні військові дії;
- відбувається розширення об'єктів агресії та її методів (зокрема, до традиційної блокади портів та узбережжя додається блокада «повітряного простору» та «порушення комунікацій України», що охоплює сучасні гібридні та мережеві форми протистояння), так, перелік об'єктів нападу, окрім військових сил, чітко включено «цивільні морські чи повітряні флоти України», що посилює захист цивільної інфраструктури і транспорту;
- унормування використання військ, які перебувають на території України за угодою, доповнено положенням про їхнє застосування «проти третьої держави або групи держав», що є запобіжником проти втягування України у чужі конфлікти та використання її території як плацдарму агресором [6, с. 260].

Таким чином, теоретично-правове розуміння збройного конфлікту та акту агресії у контексті порівняння засвідчує, що міжнародне право встановлює мінімальний універсальний поріг для кваліфікації, тоді як національне законодавство України здійснює імплементаційне посилення цього порогу, адаптуючи його до реальних загроз. Це забезпечує Україні потужний правовий інструментарій для визнання міжнародних злочинів та забезпечення національної оборони, що є критично важливим для захисту прав людини, і особливо дитини, в умовах збройного конфлікту.

В умовах повномасштабної російсько-української війни теоретико-правове розуміння поняття «гібридна війна» набуває критичної значущості для правової кваліфікації конфлікту та забезпечення ефективного захисту прав людини, особливо прав дитини. Класичні норми міжнародного гуманітарного права традиційно фокусуються на конвенційних збройних конфліктах, однак гібридна

війна, за своєю суттю, є комплексним поєднанням військових, економічних, інформаційно-психологічних та кібератак, які відбуваються нижче порогу прямого збройного конфлікту або паралельно з ним. Як слушно підкреслює Д.А. Сидоренко «наразі нагальною проблемою є закріплення поняття «гібридної війни» на конвенційному рівні, оскільки лише формування єдиної комплексної концепції «гібридної війни», концептуалізація поняття «гібридної війни» дозволять вивести регулювання цього явища на якісно новий рівень. Зокрема, це дозволить виробити чіткі міжнародні правила ведення та протидії такій війні, а також визначити характер міжнародно-правової відповідальності за ведення «гібридної війни»» [8, с. 922].

Визначення «гібридної війни» є важливим з кількох ключових причин:

- гібридні методи, такі як масова дезінформація, кібератаки на критичну інфраструктуру та економічний шантаж, часто розмивають межі застосовності міжнародного гуманітарного права. Чітка дефініція гібридної війни дозволяє розробити адаптовані правові механізми, які б ідентифікували такі невійськові, але агресивні дії як частину ширшого збройного конфлікту. Це забезпечує можливість застосування правових наслідків не лише до комбатантів, а й до осіб, які здійснюють агресію через невійськові засоби;

- у гібридній війні однією з головних цілей стає цивільна інфраструктура (енергетика, медицина, освіта), а також соціальна та психологічна стійкість суспільства. Визнання цих дій як елементів агресії дозволяє кваліфікувати навмисне руйнування економічної та освітньої бази як злочин, спрямований на дестабілізацію життя дитини. Наприклад, кібератаки, що виводять з ладу системи медичного забезпечення, безпосередньо порушують право дитини на здоров'я;

- включення елементів гібридної війни у правове поле дозволяє ефективніше збирати та систематизувати докази для

притягнення росії до міжнародної відповідальності. Акти, які окремо можуть здаватися цивільними правопорушеннями (наприклад, поширення пропаганди, що виправдовує депортацію), у контексті гібридної війни набувають характеру складових злочину агресії або навіть злочинів проти людяності, оскільки спрямовані на підри्व національної ідентичності та соціального устрою, що особливо травмує дітей.

Отже, російсько-українська війна, у контексті міжнародного гуманітарного права, має всі ознаки міжнародного збройного конфлікту, оскільки передбачає застосування збройної сили однією державою (росією) проти суверенітету, територіальної цілісності та політичної незалежності іншої держави – України. Вона є безумовним прикладом акту агресії, що підпадає під визначення, закріплене у Резолюції 3314 ГА ООН, статті 8 bis Римського статуту Міжнародного кримінального суду та статті 1 Закону України «Про оборону України». Повномасштабне вторгнення рф 2022 р. має ознаки системного, цілеспрямованого порушення норм *jus cogens*, що тягне за собою індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, причетних до планування, ініціювання та ведення агресії. Війна супроводжується масовими порушеннями норм Женевських конвенцій, зокрема умисними нападами на цивільне населення, примусовими депортаціями, руйнуванням освітньої та медичної інфраструктури, застосуванням заборонених методів ведення війни. Особливо тяжкими наслідками є порушення прав дітей – примусова депортація, вербування, психологічне насильство, позбавлення права на освіту й безпечне середовище.

Окрему специфіку російсько-українського конфлікту становить його гібридний характер, що поєднує класичні військові дії з невійськовими методами впливу – кібератаками, інформаційно-психологічними операціями, енергетичним шантажем та масованими

кампаніями дезінформації. Такі дії розмивають межі традиційного застосування міжнародного гуманітарного права, утворюючи нову правову площину, у якій агресія здійснюється не лише засобами зброї, а й через підрив основ життєдіяльності цивільного населення. Саме тому російсько-українська війна постає комплексним гібридним конфліктом, що вимагає розширеного тлумачення норм гуманітарного права для забезпечення ефективного захисту прав людини, особливо дитини. Її правова кваліфікація як міжнародного збройного конфлікту гібридного типу є ключовою передумовою притягнення росії та її посадових осіб до міжнародно-правової відповідальності за злочини агресії, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Для вдосконалення правового механізму захисту дітей у контексті визначення збройного конфлікту необхідно забезпечити гармонізацію національного законодавства з нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема шляхом чіткого закріплення правового статусу дітей, які перебувають у зоні бойових дій. Доцільним є уточнення у внутрішньому праві категорій «дитина, постраждала від збройного конфлікту» та «дитина, залучена до збройного формування», а також запровадження спеціальних правових гарантій для їх реабілітації та соціального захисту. Важливо також розробити єдиний підзаконний акт, що регулюватиме порядок ідентифікації та обліку дітей, які постраждали внаслідок війни.

1.2. Нормативна складова міжнародного правового механізму захисту прав дитини під час збройного конфлікту

Міжнародно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту є багаторівневою та складною системою, що ґрунтується на синергії норм двох основних галузей права: міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини. Цей механізм, сформований на принципах спадковості від Женевських конвенцій 1949 року та Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини, спрямований на встановлення універсальних стандартів поведінки сторін у конфлікті та забезпечення абсолютної пріоритетності найкращих інтересів дитини (*best interests of the child*).

Його необхідність диктується принципом особливої вразливості дитячого населення, яке є об'єктом не лише прямих військових загроз, але й вторинних, психосоціальних та гуманітарних наслідків війни. Відтак, функціональною метою даного механізму є не лише мінімізація фізичних втрат, але й запобігання довгостроковому руйнуванню права дитини на розвиток, освіту та ідентичність, що набуває особливої актуальності в контексті гібридних воєн і військової агресії. Зокрема, ст. 38 Конвенції про права дитини визначає, що «Згідно з своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, Держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів з метою забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт, та догляду за ними» [9]. Також, Конвенція визначає, що «дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше» [9].

Фундаментальна роль у міжнародно-правовому механізмі захисту належить міжнародному гуманітарному праву, яке виконує функцію спеціального закону (*lex specialis*) і вступає в дію виключно з моменту

початку збройного конфлікту. Цей правовий режим встановлює чіткі межі допустимих військових дій та закріплює імперативні норми щодо захисту осіб, які не беруть участі у бойових діях. Основними джерелами, що гарантують посилений захист дитини, є Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них. Так, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) встановлює загальні, але обов'язкові гарантії для всіх осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку. Конвенція вимагає від сторін збройного конфлікту надання дітям спеціального захисту та догляду, необхідного з огляду на їхній вік. Ця вимога охоплює критично важливі аспекти життєзабезпечення, зокрема, Конвенція зобов'язує надавати перевагу дітям під час розподілу медичної допомоги та продовольства, особливо у випадках, коли ресурси є обмеженими. Її встановлює необхідність організації евакуації дітей із зон підвищеної небезпеки, особливо сиріт та тих дітей, які розлучені з батьками. Так, ст. 24 Конвенції визначає, що «Сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями» [1]. Таким чином, Женевські конвенції створюють мінімальний обов'язковий стандарт гуманного ставлення до дитини як до найбільш вразливої категорії цивільного населення.

Додаткові до Женевських конвенцій значно конкретизували та посилили захист, увівши низку прямих та імперативних заборон, що відображають розуміння незворотної шкоди, завданої дітям. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів не лише підтверджує необхідність спеціального захисту прав

дітей в умовах збройного конфлікту, але й встановлює норми, спрямовані на збереження ідентичності дитини та її права на сім'ю. Зокрема, ст. 77 Додаткового протоколу I до Женевських конвенцій встановлює імперативні норми посиленого захисту дитини як найбільш вразливої категорії цивільного населення, що проявляється у наданні спеціального догляду та поваги, введенні абсолютної заборони вербування осіб до п'ятнадцяти років для безпосередньої участі у військових діях, забезпеченні відокремленого утримання затриманих дітей від дорослих та категоричній забороні застосування смертної кари до осіб, які не досягли повноліття на момент скоєння правопорушення, пов'язаного зі збройним конфліктом [10].

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) встановлює абсолютну заборону актів, що посягають на життя, здоров'я та гідність (вбивство, катування, зґвалтування, рабство, тероризм) щодо осіб, які не беруть участі у бойових діях, і вимагає особливого пріоритетного піклування про дітей, що включає сприяння возз'єднанню сімей, забезпечення освіти та категоричну заборону вербування осіб до п'ятнадцятирічного віку до збройних сил чи груп [11].

Важливе значення має Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, оскільки він підвищив мінімальний вік для безпосередньої участі у військових діях до вісімнадцяти років, суттєво посиливши міжнародний стандарт захисту дитинства, встановлений Додатковими протоколами 1977 року. Цей Протокол покладає на держави імперативні зобов'язання щодо запобігання вербуванню до збройних сил та повністю забороняє залучення дітей до недержавних збройних груп, слугуючи потужною нормативною основою для кваліфікації таких дій як воєнного злочину [12].

Паризькі зобов'язання щодо захисту дітей від незаконного вербування або використання збройними силами чи збройними угрупованнями (2007 р.) та Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами або збройними угрупованнями (2007 р.) є ключовими інструментами, які розвинули нормативну базу Факультативного протоколу. Їхнє значення полягає у деталізації практичних кроків для захисту та реінтеграції дітей, пов'язаних зі збройними силами чи угрупованнями. Зобов'язання є політичною декларацією, підписаною державами, що підтверджує їхню готовність припинити незаконне вербування та використання дітей. Натомість, Паризькі принципи надають оперативно-методичний посібник для гуманітарних організацій, військових та урядів щодо ідентифікації, звільнення та забезпечення процесу репатріації, реінтеграції та психосоціальної реабілітації колишніх дітей-солдатів. Ці документи забезпечують не лише кримінально-правовий захист, але й гарантують право на відновлення та повернення до нормального цивільного життя, підтверджуючи, що кожна така дитина є жертвою, а не правопорушником [13, с.485].

Слід підкреслити, що додатково окремі нормативно-правові акти та інституційні рішення відіграють вирішальну роль у зміцненні міжнародно-правового механізму захисту дитини, забезпечуючи перехід від декларативної заборони до кримінальної відповідальності та оперативного моніторингу. Так, Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.) має важливе значення, оскільки вона розширює юридичну кваліфікацію насильства: примусове або обов'язкове вербування дітей для використання у збройних конфліктах визнається однією з найгірших форм дитячої праці, що дозволяє застосовувати додаткові механізми контролю та санкції, передбачені трудовим правом [14].

Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.) є кульмінацією правозастосування, оскільки він у ст. 8 «Воєнні злочини» містить перелік воєнних злочинів, які стосуються дітей, можуть бути як:

1) специфічні злочини проти дітей за віковою ознакою (п. 2 (b) (xxvi) – «набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях»; п. 2 (e) (vii) – «набір або вербування дітей віком до п'ятнадцятих років до складу збройних сил чи груп або використання їх для активної участі в бойових діях»);

2) загальні злочини, де діти є цивільними жертвами (п. 2 (a) (i) – (iii) – умисне вбивство, катування або нелюдське поводження, умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю; п. 2 (a) (vii) – незаконна депортація або переміщення чи незаконне позбавлення волі (критично важливий пункт у контексті російсько-української війни); п. 2 (b) (i) – умисне спрямування нападів на цивільне населення як таке (діти є його частиною); п. 2 (b) (ix) – умисне спрямування нападів на будівлі, призначені для освітніх чи благодійних цілей, на госпіталі (напади на школи та лікарні); п. 2 (b) (xxii): – зґвалтування, сексуальне рабство та будь-яка інша форма сексуального насильства (охоплює й дітей); п. 2 (b) (xxv) – умисне використання голодування цивільного населення як методу ведення війни (запобігання доступу до гуманітарної допомоги); п. 2 (c) (i) – (ii) – посягання на життя й фізичну недоторканність (вбивство, каліцтво, жорстоке поводження) та посягання на людську гідність; п. 2 (e) (i) та (iv) – умисне спрямування нападів на цивільне населення, а також на будівлі, призначені для освітніх чи благодійних цілей або госпіталі; п. 2 (e) (vi) – зґвалтування, сексуальне рабство та інші форми сексуального насильства) [3].

Резолюції Ради Безпеки ООН, ухвалені у 2005-2021 рр. (№1612, 1882, 1998, 2068, 2143, 2225, 2427, 2601), становлять важливий

нормативно-політичний компонент міжнародного механізму захисту прав дитини під час збройних конфліктів, адже, вони спрямовані на зміцнення системи моніторингу та підзвітності держав і недержавних акторів щодо шести серйозних порушень прав дітей (убивства, каліцтва, вербування, сексуальне насильство, напади на школи й лікарні, відмова у гуманітарному доступі). Ці документи розвивають положення Конвенції про права дитини, акцентуючи на відповідальності сторін конфлікту, необхідності демобілізації та реінтеграції дітей-солдатів, захисті освітнього середовища і створенні безпечного гуманітарного простору. У сукупності Резолюції РБ ООН забезпечують перехід від декларативного рівня міжнародного захисту прав дітей у збройних конфліктах до дієвого міжнародного контролю, формуючи глобальну архітектуру превенції та реагування на злочини проти дітей у війнах.

Міжнародно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту становить цілісну, багаторівневу систему, засновану на взаємодії норм міжнародного гуманітарного права та права прав людини. Його еволюція від Женевських конвенцій до сучасних договірних і декларативних актів свідчить про посилення міжнародних гарантій дитинства, орієнтованих на принцип пріоритетності найкращих інтересів дитини. Норми цих актів утверджують спеціальний правовий статус дітей як найбільш уразливої категорії цивільного населення, визначаючи конкретні стандарти їхнього захисту від насильства, вербування, експлуатації, депортації чи примусового переміщення. Водночас, інституційна складова цього механізму (діяльність ООН, ЮНІСЕФ, МКЧХ та Міжнародного кримінального суду) забезпечує практичну реалізацію правових норм через моніторинг, гуманітарну допомогу, репатріацію та притягнення винних до відповідальності. Отже, сучасний міжнародно-правовий механізм не лише встановлює обов'язкові стандарти захисту дітей у війні, а й формує ефективний інструментарій запобігання порушенням та відновлення порушених

прав, що має ключове значення для зміцнення глобальної системи гуманітарного права.

Отже, вдосконалення міжнародного нормативного механізму потребує посилення імплементації міжнародних договорів у національні правові системи та розширення механізмів контролю за їх виконанням. Необхідно забезпечити більш чітке узгодження положень Конвенції ООН про права дитини, Факультативного протоколу щодо участі дітей у збройних конфліктах, Римського статуту та резолюцій Ради Безпеки ООН у частині превенції вербування дітей. Доцільно також ініціювати створення спеціального міжнародного механізму моніторингу дотримання прав дітей у війнах, який би мав мандат не лише на фіксацію порушень, але й на оперативне реагування та надання гуманітарної допомоги.

1.3. Система національних нормативно-правових актів у механізмі забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту

Система національних нормативно-правових актів у механізмі забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту є критично важливою ланкою, що забезпечує конкретизацію та пряму імплементацію універсальних міжнародно-правових зобов'язань на території держави. Ефективність міжнародного механізму, що ґрунтується на нормах Міжнародного гуманітарного права та правах людини, безпосередньо детермінується дієвістю національної правової бази, яка слугує основним бар'єром захисту дитини. В умовах воєнного стану та збройної агресії, ця система вимагає динамічної адаптації та багаторівневого регулювання для забезпечення безперервності конституційних прав дитини, що були порушені чи поставлені під загрозу. Це включає законодавче врегулювання статусу внутрішньо

переміщених дітей, оперативне вирішення питань опіки та піклування над дітьми-сиротами, а також створення правових інструментів для фіксації воєнних злочинів і підготовки до процесів репарацій. Відтак, аналіз національної нормативної складової є ключовим для розуміння повноти правового захисту дитинства в умовах війни.

Систему національних нормативно-правових актів у механізмі забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту складають багаторівнева ієрархічна сукупність актів, що детермінується Конституцією України як основоположною базою гарантій прав людини (ст. 52 «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним» визначає, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом» [15]), ратифіковані міжнародні договори, які відповідно до національного законодавства набули сили частини внутрішнього права, галузеве законодавство, адаптоване до умов воєнного стану та збройної агресії, а також кримінально-правові та кримінально-процесуальні норми, спрямовані на кваліфікацію, фіксацію і розслідування воєнних злочинів проти дітей.

Закон України «Про охорону дитинства» виконує системоутворюючу роль, будучи спеціальним актом національного законодавства, що комплексно регулює захист дитини в т.ч. і в умовах збройного конфлікту та воєнних дій, виступає комплексною законодавчою основою для захисту дітей, що безпосередньо постраждали від збройної агресії, забезпечуючи перехід від міжнародних декларацій до практичних дій.

Значення Закону полягає у трьох ключових аспектах:

1. Термінологічна та правосуб'єктна конкретизація. Закон вперше вводить та чітко визначає поняття «дитина, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» (Стаття 1), охоплюючи не лише фізичні травми, але й викрадення, незаконне вивезення, залучення до

військових формувань, сексуальне та психологічне насильство, що створює правову основу для надання спеціального статусу жертви та отримання адресної державної допомоги (Стаття 30-1).

2. Заборона участі дітей у воєнних діях та кримінальна превенція. Ст. 30 Закону встановлює абсолютну заборону участі дітей у воєнних діях, включаючи вербування, фінансування, матеріальне забезпечення та пропаганду війни, прямо покладаючи на державу обов'язок запобігати та розшукувати завербованих дітей, що є прямою імплементацією Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини та забезпечує основу для кримінального переслідування винних осіб.

3. Інституційний та реабілітаційний механізм. Статті 30-1 та 30-2 Закону визначають конкретні позитивні обов'язки держави та компетенцію різних центральних органів виконавчої влади щодо возз'єднання дітей з сім'ями, розшуку і повернення незаконно вивезених дітей, відселення із зони бойових дій, а також реабілітації дітей, постраждалих від насильства. Закон забезпечує реалізацію гуманітарної функції, встановлюючи процедури тимчасового представництва для дітей, влаштованих у освітньо-виховні і медичні заклади, у разі їхнього переміщення [18].

Кримінальний кодекс України виконує функцію найвищого рівня національної кримінально-правової імплементації міжнародних стандартів захисту дитини, адже, його роль є вирішальною у забезпеченні невідворотності покарання за найтяжчі злочини, скоєні в контексті збройної агресії.

Захист прав дитини в Кримінальному кодексі України забезпечується через дві основні категорії злочинів:

1. Стаття 438 ККУ «Воєнні злочини» має пряме відношення до захисту дітей як частини цивільного населення, адже, вона криміналізує жорстоке поводження з цивільним населенням, що охоплює прямі фізичні та психологічні травми, завдані дітям. Найважливішим є

положення про криміналізацію «інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами», що дозволяє застосовувати положення Женевських конвенцій та їхніх Додаткових протоколів, включаючи абсолютну заборону вербування дітей та напади на цивільні об'єкти (школи, лікарні), де діти перебувають під захистом [16].

2. Стаття 442-1 ККУ «Злочини проти людяності» повною мірою відображає норми Римського статуту Міжнародного кримінального суду, та є ключовим інструментом для захисту прав дитини, оскільки стаття криміналізує умисне вчинення діянь в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення, серед яких особливе значення для дітей мають:

- депортація населення та насильницьке переміщення (п. 1, пп. 2, 3), що є основою для притягнення до відповідальності за незаконне вивезення та розлучення дітей із сім'ями.
- зґвалтування, сексуальна експлуатація та інші форми сексуального насильства (п. 1, пп. 4), які є одними з «шести серйозних порушень» ООН.
- катування та інші умисні нелюдські діяння (п. 1, пп. 8, 9), що безпосередньо стосуються насильства над дітьми [16].

Таким чином, ККУ забезпечує двонаправлений кримінально-правовий захист дітей умовах збройного конфлікту, як через загальні норми проти воєнних злочинів, так і через спеціальні норми проти злочинів проти людяності, що дозволяє українським правоохоронним органам проводити розслідування та притягувати винних до відповідальності відповідно до найвищих міжнародних стандартів, захищаючи право дитини на життя, свободу та недоторканність в умовах збройного конфлікту.

Кодекс цивільного захисту України (далі – КЦЗУ) відіграє ключову, виконавчо-захисною роль у превентивній та логістичній

складовій національного механізму захисту прав дитини, забезпечуючи право дітей на безпеку та життя через своєчасну їх евакуацію з зон бойових дій. КЦЗУ є невід'ємною частиною національного механізму, що забезпечує організаційно-правову базу для оперативного реагування на загрози, запобігання загибелі дітей та первинну логістичну підтримку їхнього соціального захисту.

Так, стаття 33 КЦЗУ прямо передбачає обов'язкову евакуацію населення у разі виникнення загрози збройних конфліктів (п. 6), що створює юридичний імператив для державних та місцевих органів влади щодо негайного виведення цивільного населення, включаючи дітей, із зони активних бойових дій [17]. Зауважимо, що КЦЗУ встановлює чіткий пріоритет у захисті вразливих категорій населення, до яких діти належать за визначенням, що забезпечується шляхом:

- створення спеціалізованих мобільних груп (п. 12, пп. 6), оснащених для пошуку та вивезення дітей (зокрема, з інвалідністю та сиріт) із осередків ураження, що мінімізує ризики їхнього травмування та загибелі;
- облаштування спеціалізованих місць для тимчасового перебування (п. 12, пп. 10), включаючи спеціалізовані установи для дітей-сиріт та дітей, розлучених із сім'ями, що є необхідним для реалізації права на догляд, освіту та соціальний захист [17].

Система національних нормативно-правових актів у механізмі забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту поділяється на кілька функціональних груп, кожна з яких виконує свою специфічну, але взаємопов'язану роль.

1. Стратегічно-інституційні та міжнародно-координаційні акти (Указ Президента України № 373/2023 від 05.07.2023 р. [19], Постанова КМУ № 302 «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» [20] та ін.), які забезпечують створення вертикальної та горизонтальної координації між державними

органами, а також у забезпеченні міжнародної підзвітності та взаємодії зі Спеціальним представником Генерального секретаря ООН. Ці НПА підтверджують політичну волю України дотримуватись міжнародних зобов'язань і створюють інституційну архітектуру для моніторингу грубих порушень.

2. НПА логістики та примусової евакуації (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 р. № 546 «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» [21]) є оперативними правовими інструментами, що дозволяє негайно реагувати на загрозу. Найбільш важливим тут є закріплення можливості проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей з їхніми законними представниками із зон бойових дій (п. 3, п. 31 Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 [22]), що має виняткове юридичне значення, оскільки воно встановлює пріоритет права дитини на життя над правом батьків на відмову від переміщення в умовах критичної небезпеки, що є прямою реалізацією принципу найкращих інтересів дитини.

3. Акти спеціального соціального захисту та статусного врегулювання (Закон України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії російської федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат» [23], Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 [24] та ін.) визначають юридичну кваліфікація жертви та соціалізації наслідків конфлікту. Порядок № 268 встановлює чіткі критерії для надання статусу дитини,

яка постраждала, що відкриває доступ до державних гарантій, реабілітації та компенсацій [24]. Крім того, ці акти забезпечують відповідність стандартам International Labour Organization, визнаючи примусове вербування дітей у збройні конфлікти найгіршою формою дитячої праці.

4. Акти реагування на злочин депортації та реінтеграції (наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти України» від 29 жовтня 2024 р. № 1240 [25]), які є прямим правовим інструментом протидії воєнному злочину, вчиненому російською федерацією. Значення цих постанов у тому, що вони деталізують алгоритми розшуку, повернення, супроводу та забезпечення реінтеграції дітей, незаконно переміщених або депортованих за межі України, створюють національний механізм відновлення сімейних зв'язків та повернення дитини до правового поля України.

5. Акти імплементації міжнародного гуманітарного права на військовому рівні (Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164 [26]) забезпечують вбудовування міжнародних стандартів у діяльність Збройних Сил України, закріплюючи внутрішні норми щодо заборони вербування дітей віком до п'ятнадцяти років, необхідності створення безпечних зон для вразливих категорій та забезпечення особливого захисту дітей до вісімнадцяти років, навіть якщо вони брали участь у бойових діях.

На нашу думку, напрями вдосконалення системи національного законодавства мають включати ухвалення окремого комплексного закону про захист дітей у збройному конфлікті, що визначав би механізми реалізації їхніх прав, порядок надання статусу постраждалої

дитини, а також гарантії соціальної, освітньої та медичної підтримки, зокрема, необхідно удосконалити положення Кримінального кодексу України, встановивши посилену відповідальність за вербування, переміщення чи насильство щодо дітей у зоні бойових дій.

РОЗДІЛ 2

ІНСТИТУЦІЙНА СКЛАДОВА МЕХАНІЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

2.1. Основні категорії прав дитини, що підлягають інституційному захисту в умовах збройного конфлікту

Діти, визнані міжнародним правом особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, потребують абсолютного, пріоритетного та диференційованого захисту в ході збройного конфлікту, адже ця імперативна вимога ґрунтується на принципі особливої вразливості, що є похідною від низки фізіологічних, психологічних та соціальних чинників, які кардинально відрізняють їхній статус від статусу дорослого цивільного населення. Насамперед, фізіологічна та психологічна незрілість дитини унеможливорює самостійне усвідомлене протистояння загрозам і обмежує їхню здатність до ефективного захисту власних прав та інтересів, що робить дитину надзвичайно схильною до прямих фізичних травм та загибелі не лише внаслідок цілеспрямованих військових нападів, але й від невивіреного застосування зброї. Вразливість дитини також має глибокий психосоціальний вимір, оскільки діти зазнають незворотних психологічних наслідків внаслідок пережитого насильства, свідчення жорстокості, втрати батьків чи опікунів, примусового переміщення та вимушеного розлучення із сім'єю. Ці події викликають гострі травматичні розлади та порушують нормальний процес когнітивного розвитку, що має довгострокові негативні наслідки для цілого покоління, адже, правова доктрина підкреслює, що руйнування стабільного сімейного та освітнього середовища, спровоковане конфліктом, є формою агресії проти майбутнього дитини.

В умовах збройного конфлікту діти стають жертвами цілеспрямованих вторинних порушень прав, які не завжди пов'язані безпосередньо з бойовими діями, зокрема, до них належать сексуальне насильство, торгівля людьми, примусове залучення до бойових дій (як солдатів, так і у якості допоміжного персоналу), а також незаконна депортація та асиміляція. Наприклад, незаконне вивезення дітей, як це відбувається під час російсько-української війни, є грубим порушенням їхнього права на ідентичність, громадянство та сімейні зв'язки, що є вищим ступенем уразливості, яка вимагає втручання міжнародних кримінально-правових інституцій.

Таким чином, принцип пріоритетного захисту дитини є не просто гуманітарною вимогою, а імперативною нормою міжнародного права, що випливає з об'єктивної нездатності дитини адаптуватися та протистояти багаторівневим загрозам збройного конфлікту, що вимагає від усіх сторін дотримання принципу найкращих інтересів дитини (*best interests of the child*) як абсолютного пріоритету при застосуванні норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини.

У контексті збройного конфлікту відбувається масове та системне порушення прав, що вимагає виділення комплексу прав, захист яких набуває абсолютної пріоритетності. Цей комплекс, систематизований навколо чотирьох основних категорій, відображає імперативні вимоги Конвенції про права дитини та норм міжнародного гуманітарного права, що діють як спеціальні норми в умовах війни.

До першочергових прав на виживання та фізичне благополуччя дітей в умовах збройного конфлікту належить фундаментальне право на життя (стаття 6 Конвенції про права дитини), що вимагає від сторін конфлікту забезпечення максимальної безпеки цивільного населення та утримання від невибіркових нападів. Тісно пов'язане з ним право на здоров'я (стаття 24 Конвенції про права дитини) охоплює забезпечення безперешкодного доступу до медичної допомоги та харчування [9]. При

цьому міжнародне гуманітарне право імперативно вимагає захисту медичного персоналу, об'єктів та транспорту, які надають допомогу дітям, а ненадання такої допомоги умисно може бути кваліфіковано як міжнародний злочин.

Друга категорія охоплює права на захист від насильства та експлуатації. Діти повинні бути захищені від усіх форм жорстокого поводження, катувань, сексуального насильства та примусової праці. Особливого значення набуває захист від мілітаризації, що передбачає сувору заборону вербування, використання дітей як інформаторів, носіїв, живої сили чи, що є найгрубішим порушенням, «живих щитів». Це право кореспондує обов'язку держав, що здійснюють агресію (зокрема, росія), не лише не вербувати дітей до своїх збройних сил, а й гарантувати їхній захист на окупованих територіях.

Третя категорія фокусується на правах на ідентичність та сімейне середовище. Зокрема, в умовах масової депортації, як, наприклад, примусове вивезення дітей з території України, цей аспект набуває виняткового значення. Право на ім'я, громадянство та збереження сімейних зв'язків (стаття 8 Конвенції про права дитини [9]) є імперативним, і міжнародне право зобов'язує держави-утримувачі реєструвати таких дітей, сприяти пошуку їхніх родин, а також суворо не змінювати їхній статус чи ідентичність. Нормативним імперативом є право на возз'єднання, яке вимагає від усіх суб'єктів конфлікту докладати максимальних зусиль для відновлення зв'язку між дітьми та їхніми законними представниками.

Четверта категорія стосується прав на розвиток (освіта та реабілітація). Право на освіту (стаття 28 Конвенції про права дитини [9]) має залишатися безперервним, оскільки освіта виступає як критичний інструмент захисту, психологічної стабілізації та нормалізації життя дитини. Відповідно, напади на школи та їхнє використання у військових цілях є прямим порушенням міжнародного гуманітарного права. Крім

того, діти як жертви конфлікту мають безумовне право на реабілітацію, що охоплює довгострокову психологічну, соціальну та фізичну допомогу, необхідну для подолання травматичних наслідків війни та забезпечення їхньої повноцінної реінтеграції.

Наведена систематизація прав знаходить своє трагічне підтвердження в емпіричних даних, що фіксують системний характер порушень, вчинених внаслідок російсько-української війни. Дані веб-порталу «Діти війни» станом на жовтень 2025 р. свідчать про те, що фундаментальні права на життя та фізичне благополуччя були порушені стосовно 661 дитини, які загинули, та 2205 дітей, які зазнали поранення. Водночас, зафіксовані 2228 зниклих дітей та 19546 примусово депортованих та/або переміщених дітей і підтверджують систематичне порушення прав на ідентичність, сімейне середовище та возз'єднання. Депортація, як військовий злочин, має на меті стирання національної та сімейної ідентичності, що вимагає інтенсивної міжнародної і національної інституційної відповіді. Крім того, 20 випадків сексуального насильства, що є лише вершиною айсберга, підкреслюють найгрубіше порушення прав на захист від експлуатації та насильства.

Зокрема, доповідний документ Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів за 2024 рік надав чітке емпіричне підтвердження систематичного та масштабного характеру злочинів, вчинених рф проти українських дітей, що детермінувало безпрецедентне в історії мандата рішення Генерального секретаря про включення збройних сил рф до так званого «списку ганьби». Цей висновок, який є інституційно безпрецедентним для держави, що займає місце постійного члена Ради Безпеки ООН, ґрунтується на верифікації 1914 грубих порушень проти 543 дітей, зафіксованих протягом року, що становить зростання інтенсивності порушень на 105% порівняно з попереднім періодом. Доповідь констатує продовження цілеспрямованих убивств, спричинення каліцтв,

руйнування навчальних та медичних закладів, а також масові викрадення та примусове утримання українських дітей, причому рф цілеспрямовано блокує їхнє повернення та ухиляється від розробки обов'язкового Плану заходів під контролем ООН. Попри передану українською стороною підтверджену інформацію, занепокоєння викликає недостатня верифікація випадків сексуального насильства у відповідному документі. Фіксація збройних сил рф у цьому переліку має прямі санкційні наслідки, зокрема позбавлення права брати участь у миротворчих операціях ООН. З огляду на ці обставини, Україна закликає держави-члени Ради Безпеки ООН надати принципову оцінку діям рф та вимагати від країни-агресорки безумовного виконання зобов'язань міжнародного гуманітарного права, включаючи забезпечення безперешкодного доступу міжнародних організацій до тимчасово окупованих територій України та негайне повернення всіх незаконно утримуваних українських дітей [30].

Використання українських дітей росією є багат шаровою стратегією гібридної війни, що поєднує методи культурного геноциду, психологічної операції та прямої мілітаризації для досягнення довгострокових політичних і демографічних цілей. Цей підхід спрямований на знищення національної ідентичності та використання цивільного населення, зокрема неповнолітніх, як інструменту військової агресії та дестабілізації.

Ключовим кейсом гібридного впливу рф проти України є система примусової депортації та подальшого «перевиховання» українських дітей (зокрема, сиріт або тих, хто опинився без батьківського піклування) на території росії, що має на меті стирання української національної ідентичності та інтеграцію їх у російський соціокультурний простір.

В межах нашого дослідження розглянемо окремі кейси порушень прав українських дітей рф в ході російсько-української війни.

Кейс «Табори перевиховання». Ідентифіковано понад 116 установ на території росії, де утримуються викрадені діти. У цих закладах дітям нав'язується російська військово-патріотична ідеологія, змушують співати гімн росії та проходять фізичну і початкову військову підготовку.

Кейс «Примусова мобілізація». Українські посадовці та дослідники верифікують випадки, коли діти, вивезені з окупованих територій і які досягли повноліття в росії, стають об'єктами військової мобілізації або спрямовуються до кадетських корпусів та військових училищ, що є прямим порушенням міжнародного гуманітарного права щодо захисту дітей у конфліктах.

Кейс «Примусове залучення до військового виробництва». Зафіксовані випадки, коли депортованих дітей використовують у праці, що має пряме відношення до військових потреб росії, наприклад, примушують збирати безпілотні літальні апарати та виготовляти інше військове спорядження у таборах [33].

Інший напрям гібридної війни передбачає онлайн-вербування українських підлітків через соціальні мережі та месенджери, з метою використання їх для виконання диверсійних і розвідувальних завдань на підконтрольній Україні території. Ця тактика використовує психологічну вразливість молоді та пропонує «легкі гроші».

Кейс «Неусвідомлений тероризм». Російські спецслужби залучають підлітків до виконання завдань, які маскуються під «легку роботу» або звичайні доручення. Наприклад, дітям пропонують за відеорецептами «зварити борщ» або «зібрати посилку», що насправді є інструкцією зі збору вибухових пристроїв або виконання диверсійних дій, які можуть призвести до терактів та загибелі людей.

Кейс «Збір розвідувальної інформації та саботаж». Неповнолітніх вербують для фотографування військових об'єктів, пересування техніки, або для здійснення актів саботажу, таких як підпали автомобілів

військовослужбовців чи інша диверсійна діяльність, що створює загрозу національній безпеці та карається тривалими термінами ув'язнення для неповнолітніх злочинців.

Кейс «Політична дискредитація». Російські спецслужби використовують завербованих підлітків для вчинення провокаційних актів, таких як вандалізм на релігійних чи культурних пам'ятках. Метою є створення інформаційного приводу для дискредитації України на міжнародній арені та поширення хибних наративів про «нацизм» або «радикалізацію» в українському суспільстві [34].

Отже, об'єктивна нездатність дитини протистояти загрозам збройного конфлікту вимагає від міжнародного права безумовного, пріоритетного та диференційованого захисту, що ґрунтується на принципі особливої вразливості через фізіологічну та психологічну незрілість. Збройний конфлікт породжує багаторівневі порушення прав, які систематизовані навколо чотирьох імперативних категорій: право на виживання та фізичне благополуччя, захист від насильства та експлуатації (включаючи мілітаризацію), права на ідентичність та сімейне середовище (що є критичним в умовах незаконної депортації та асиміляції), а також права на розвиток, освіту та психологічну реабілітацію. Емпіричне підтвердження, зокрема фіксація збройних сил росії у «списку ганьби» Генерального секретаря ООН за систематичний характер злочинів проти українських дітей (зокрема, цілеспрямовані вбивства, каліцтва та масові викрадення), підкреслює, що порушення прав дитини є не лише побічним наслідком бойових дій, а й цілеспрямованою стратегією гібридної війни, спрямованою на знищення національної ідентичності та використання неповнолітніх як інструменту агресії.

На нашу думку, вдосконалення інституційного захисту має ґрунтуватися на пріоритетності охорони базових прав – на життя, безпеку, освіту, медичну допомогу та сімейне виховання. Необхідно

запровадити спеціальні програми психосоціальної реабілітації дітей, що пережили бойові дії, а також створити ефективний механізм відновлення документів і забезпечення доступу до освіти та соціальних послуг.

2.2. Міжнародні та національні інституції як ключові суб'єкти захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту

Інституційно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту концептуалізується як синергетична, багатоюрисдикційна система, що реалізується через інтегровану взаємодію спеціалізованих суб'єктів права, імперативних нормативно-правових приписів та уніфікованих операційних протоколів. Функціональний вектор цього механізму спрямований на забезпечення комплексного діапазону заходів: проактивної превенції ризиків, оперативного реагування на правопорушення та реституційного (відновлювального) впливу. Кінцева мета полягає у мінімізації негативних наслідків, усуненні першопричин та відновленні депривованих фундаментальних прав дітей. Критична значущість ефективного розгортання і функціонування даного механізму обумовлена юридичним статусом дитини як *persona vulnerabilis* (вразливої особи) у межах доктрини міжнародного гуманітарного права. Цей статус обґрунтовує абсолютний пріоритет заходів, спрямованих на протидію систематичному позбавленню їхніх невід'ємних прав, включаючи право на життя, здобуття освіти, медичне забезпечення та збереження сімейного середовища, тим самим забезпечуючи повне відновлення правового становища дитини-жертви конфлікту.

На міжнародному рівні ключову роль у формуванні універсальних стандартів та забезпеченні ефективного контролю за їхнім дотриманням виконує система інституцій Організації Об'єднаних Націй, що створює багатовекторну архітектуру захисту. Домінантними

структурними підрозділами у цій системі є Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), який має ключовий операційний мандат у наданні гуманітарної допомоги та психосоціальної підтримки; Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), яке здійснює моніторинг та систематичну верифікацію порушень; Комітет ООН з прав дитини та Спеціальний представник Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів (СРГС-ДЗК).

Зокрема, Комітет з прав дитини ООН, як договірний орган, що здійснює незалежний нагляд за імплементацією положень Конвенції про права дитини (1989 р.) та Факультативних протоколів, висловив глибоку стурбованість та рішуче засудження військової агресії росії проти України. Зокрема, Комітет юридично кваліфікував ці дії як грубі та систематичні порушення фундаментальних прав українських дітей, включаючи їхню загибель, спричинення каліцтв та поранень, примусове розлучення із сім'ями, а також цілеспрямоване руйнування критичної цивільної інфраструктури (освітніх та медичних закладів) [28].

Комітет ООН з прав дитини наголошує, що військове вторгнення порушує Статут ООН та імперативні принципи міжнародного гуманітарного права, які гарантують дітям право на життя, виживання, розвиток і захист від усіх форм насильства. У своїх офіційних заявах Комітет висунув вимогу до росії щодо негайного припинення агресії та встановлення абсолютного пріоритету захисту прав дитини, що має силу правового фіксування порушення у системі міжнародного нагляду – «Українські діти страждають і травмуються. Їх вбивають і ранять, відділяють від батьків. Їхні будинки падають, навчання переривається. Нам відомо про напади на школи, дитячі будинки й лікарні. Повсякденне життя та рутина цих дітей були вщент розбиті. Внаслідок військового нападу на Україну діти зазнають надзвичайного насильства, нестерпно бояться й переживають» [29].

Додатковим елементом інституційного захисту є мандат Спеціального представника Генерального секретаря ООН з питань дітей і збройних конфліктів. Його функція полягає у систематичному моніторингу та верифікації шести тяжких порушень (Six Grave Violations) прав дитини у зонах конфлікту, зокрема: вбивства та каліцтва, вербування, сексуальне насильство, напади на школи та лікарні, а також відмова в гуманітарному доступі. Щорічні звіти СРГС-ДЗК, які включають перелік сторін конфлікту, що вчиняють такі порушення (так званий «Список ганьби»), створюють політико-правову основу для застосування міжнародних механізмів відповідальності та цільових санкцій[30].

Таким чином, інституційна складова Організації Об'єднаних Націй формує багатовекторний механізм захисту, що виходить далеко за межі суто декларативного або нормативного регулювання. Цей механізм забезпечує триєдину функціональність:

1) здійснює оперативне гуманітарне забезпечення (зокрема через Дитячий фонд ООН – ЮНІСЕФ), що має критичне значення для підтримки життєзабезпечення, освіти та психосоціальної реабілітації дітей у зонах конфлікту;

2) забезпечує правовий та моніторинговий контроль (через Комітет з прав дитини – КПП та Управління Верховного комісара ООН з прав людини), що здійснює незалежну оцінку виконання державами-учасницями Конвенції про права дитини та публічно фіксує системні порушення;

3) виконує ключову верифікаційну та санкційну функцію, забезпечує систематичну фіксацію грубих порушень по відношенню до дітей (включно з вербуванням, вбивствами та депортацією) і становить необхідну міжнародно-правову презумпцію для притягнення держави-агресора до міжнародної кримінальної та політичної відповідальності.

Національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту функціонує як комплексна, багаторівнева державна система, що охоплює інтегровані контрольні, виконавчі, координувальні та юрисдикційні функції. Його ключовим елементом у площині парламентського контролю є інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмана), який здійснює незалежний моніторинг стану дотримання та реалізації прав дитини в державі, забезпечує оперативний розгляд індивідуальних скарг і має спеціальний мандат на відвідування місць несвободи. В умовах воєнного стану його роль набула критичного значення в координації зусиль щодо пошуку та повернення незаконно депортованих дітей, а також у моніторингу дотримання прав переміщених осіб.

Виконавча гілка влади представлена центральними органами виконавчої влади, які відповідають за галузеве забезпечення потреб дитячого контингенту та формують правове й організаційне поле для реагування на виклики, спричинені військовою агресією РФ. До цієї категорії належать: Міністерство соціальної політики України (яке відповідає за надання соціального захисту, встановлення статусу постраждалої дитини та розвиток сімейних форм виховання); Міністерство охорони здоров'я України (забезпечення безперервності медичної допомоги та психологічної реабілітації); Міністерство освіти і науки України (підтримка освітнього процесу в умовах внутрішнього переміщення та руйнування інфраструктури); Міністерство національної єдності України (яке відіграє вирішальну роль у координації процесів повернення депортованих дітей). Так, Міністерство національної єдності України виконує ключові оперативні функції у початковій фазі формування Реєстру відомостей щодо дітей, депортованих або примусово переміщених. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією російської федерації проти

України» від 29 жовтня 2024 р. № 1240 Міністерству національної єдності України доручено забезпечити консолідацію та передачу первинного масиву даних про депортованих дітей до Міністерства юстиції України протягом місячного строку, співпрацюючи при цьому з державним підприємством «Український національний центр розбудови миру». Крім того, на Міністерство покладається обов'язок щодо інформування громадськості про перетворення Єдиного реєстру шляхом розміщення відповідної інформації на своєму офіційному веб-сайті, що підкреслює його роль у комунікаційній підтримці механізму реінтеграції та захисту прав дитини [31].

На регіональному та місцевому рівнях національний інституційний механізм захисту дітей в умовах збройного конфлікту підсилюється діяльністю обласних військових адміністрацій (ОВА) та органів місцевого самоврядування (ОМС). Так, ОВА у співпраці з військовим командуванням уповноважені приймати рішення про проведення обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей із зон активних бойових дій, а ОМС через служби у справах дітей та органи опіки й піклування несуть пряму відповідальність за первинне виявлення порушень, тимчасове влаштування дітей, залишених без батьківського піклування, та організацію логістики прийому евакуйованих осіб, що забезпечує безпосередню оперативну реалізацію захисних норм.

Національний інституційний механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту реалізується через двокомпонентну інтеграцію функцій. На рівні безпосереднього реагування та соціальної інтервенції ключове значення має діяльність спеціалізованих органів опіки та піклування, які є фундаментом для ідентифікації та невідкладного правового забезпечення дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах, включаючи надання захисту сиротам і дітям, позбавленим батьківського піклування, логічно доповнюючись

юрисдикційною складовою, представленою правоохоронними структурами та судовою гілкою влади. Ці інституції виконують функцію юридичної реституції, що включає розслідування та кваліфікацію міжнародних злочинів проти дитячого населення, притягнення винних суб'єктів до кримінальної відповідальності та забезпечення відновлення порушених цивільних, майнових і немайнових прав через судочинство.

Наприклад, системна співпраця України з міжнародними інституціями кримінальної юстиції після повномасштабного вторгнення росії набула пріоритетного та багатовекторного характеру, що охоплює як юрисдикцію Міжнародного кримінального суду (МКС), так і діяльність спеціалізованих слідчих механізмів. Ключовий напрям зосереджений на інституціоналізації взаємодії з Офісом Прокурора МКС Каріма Хана, тісна взаємодія українських правоохоронних органів з яким мала безпосередній правовий результат у вигляді видачі ордерів на арешт президента росії та уповноваженої з прав дитини, що ґрунтувалися на понад 40 томах доказів, переданих українською стороною щодо злочину незаконного примусового переміщення українських дітей.

Другий, паралельний вектор співробітництва полягає у розгортанні коаліційних слідчих механізмів та створенні інструментарію для переслідування за злочин агресії. Формування Спільної слідчої групи (ССГ), до якої залучені вісім європейських держав та Офіс Прокурора МКС, забезпечує координацію національних розслідувань у різних юрисдикціях, дозволяючи консолідувати зусилля щодо розслідування воєнних злочинів, в т.ч. і проти дітей. Доповненням до цього стало створення Міжнародного центру з переслідування за злочин агресії проти України (ІСРА) на базі Євроюсту в Гаазі, який функціонує як прообразна інституція майбутнього Спецтрибуналу з воєнних злочинів рф в Україні та забезпечує багатонаціональну співпрацю прокурорів. Взаємодія цих структур посилюється створенням захищеної

Бази даних доказів основних міжнародних злочинів (CICED) під егідою Євроюсту, яка слугує централізованим сховищем верифікованої доказової бази для спрощення обміну інформацією між усіма країнами-партнерами ССГ та прокурорами ІСРА, підвищуючи тим самим стратегічну спроможність української системи кримінальної юстиції [32].

Таким чином, координована функціональність національних інституцій створює комплексний державний контур захисту, який демонструє високий рівень системної стійкості до викликів збройного конфлікту. Цей нерозривний операційний ланцюг починається з невідкладної соціальної інтервенції органів опіки та піклування, які забезпечують первинну гуманітарно-правову допомогу та захист прав сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тим самим підтримуючи їхнє життєзабезпечення та соціальний супровід. Наступний, критично важливий етап передбачає залучення системи кримінальної юстиції, яка відповідає за припинення протиправних діянь, розслідування воєнних злочинів проти дитячого населення та забезпечення неминучості юридичної відповідальності винних суб'єктів. Фінальна стадія цього циклу полягає у повній реституції депривованого правового статусу дитини: судова гілка влади забезпечує правове відшкодування, включаючи відновлення майнових та немайнових прав, що є необхідною умовою для їхньої повноцінної соціальної та психологічної реінтеграції. Така багатоешелонна інтеграція функцій гарантує, що захист дітей здійснюється не фрагментарно, а в межах цілісного, відновлювального державного процесу, що охоплює весь спектр потреб – від безпеки до справедливості.

Зокрема, для підвищення ефективності інституційного механізму захисту необхідно забезпечити тіснішу координацію між міжнародними структурами (ЮНІСЕФ, УВКБ ООН, МКЧХ) та національними органами влади України. Наприклад, потрібно розробити спільні

алгоритми дій щодо виявлення, евакуації та реабілітації дітей із зон бойових дій, а також створити єдину міжвідомчу базу даних дітей, постраждалих від війни. Доцільним є також посилення ролі Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у контролі за дотриманням прав дітей і забезпечення механізмів взаємодії з міжнародними омбудсменами.

2.3. Роль недержавних та неурядових організацій у забезпеченні соціально-гуманітарного компонента механізму захисту прав дитини

У механізмі захисту прав дитини, що постраждала внаслідок збройного конфлікту, поряд із центральними органами державної влади, критично важливе місце посідає третій сектор – недержавні і неурядові організації та інститути громадянського суспільства. Їхня роль визначається здатністю забезпечувати гнучке та оперативне реагування на динамічні потреби постраждалих дітей, особливо у сфері, де державні структури можуть мати обмеження, а саме, надання первинної психосоціальної допомоги, організація освітніх і реабілітаційних програм, а також сприяння пошуку та возз'єднанню сімей. Завдяки високій мобільності, безпосередній присутності на місцях та здатності долучати міжнародні донорські ресурси, неурядові організації фактично формують соціально-гуманітарний «щит», який доповнює правові та юрисдикційні функції держави, забезпечуючи повноту та ефективність захисту прав дитини на життя, розвиток та реабілітацію.

Їхній функціонал є багатовекторним і може бути консолідований навколо трьох ключових мандатів: пряма гуманітарна інтервенція,

моніторинг порушень для забезпечення відповідальності та правозахисна адвокація.

1. *Пряма гуманітарна інтервенція та соціальна підтримка.* На міжнародному рівні неурядові організації здатні оперативно мобілізувати значні ресурси та спеціалізований персонал у зонах високого ризику. Організація Save the Children («Врятуйте дітей»), що спеціалізується на захисті прав дитини, концентрує зусилля на забезпеченні безперервності розвитку дітей, зокрема, вони створюють безпечні освітні простори, організовують мобільні навчальні центри та надають первинну психосоціальну підтримку для мінімізації довгострокових травматичних наслідків збройного конфлікту. За даними, опублікованими на сайті Української мережі за права дитини, лише за перші два роки повномасштабної агресії Save the Children в Україні надали гуманітарну допомогу та основні послуги близько 900 тисячам дітей [35]. Своєю чергою, Médecins Sans Frontières (Лікарі без кордонів, MSF) здійснюють невідкладну медичну та хірургічну допомогу, доповнену спеціалізованим психіатричним супроводом, критично важливим для лікування гострих бойових травм та розладів, спричинених воєнними діями дітям [36].

2. *Моніторинг та документування порушень.* Неурядові структури відіграють вирішальну роль у міжнародному механізмі фіксації та правової реституції. Правозахисні групи, зокрема Human Rights Watch (HRW) та Amnesty International, проводять незалежні верифікаційні та моніторингові місії в зонах ризику, збираючи, документуючи та публікуючи деталізовану доказову базу щодо воєнних злочинів, жертвами яких є діти. Наприклад, Human Rights Watch публікує ґрунтовні звіти, присвячені впливу війни на дітей в інтернатних закладах та їхньому примусовому переміщенню, що може кваліфікуватися як воєнний злочин [3]. Amnesty International, зі свого боку, активно висвітлює порушення права дитини на освіту в умовах

окупації, де діти ризикують репресіями за навчання за українською програмою [38]. Ці звіти набувають статусу важливого джерела інформації для Міжнародного кримінального суду та інших міжнародних судових і моніторингових інституцій, значно посилюючи міжнародний тиск на росію.

3. *Адвокація та логістика реінтеграції.* Громадський сектор активно займається адвокацією інтересів дітей на різних політичних майданчиках, від місцевого самоврядування до Організації Об'єднаних Націй. Організації, як-от War Child, зосереджуються на комплексній реабілітації дітей, які стали жертвами бойових дій або були примусово залучені до участі в них, сприяючи їхній психологічній та соціальній реінтеграції. Крім того, громадський сектор є ключовим ланцюгом у логістиці возз'єднання сімей. Національні громадські організації часто співпрацюють із державними органами у процесах пошуку та повернення примусово переміщених і депортованих дітей, виконуючи функції, які вимагають конфіденційності, швидкості та відсутності політичних бар'єрів, що дозволяє досягати результатів у складних міждержавних ситуаціях [38].

Національні громадські організації (ГО) та благодійні фонди є інституціями, що володіють глибоким інсайтом щодо локального контексту, культурних особливостей та безпосередніх потреб постраждалих громад, що значно підвищує адресність, оперативність та ефективність їхньої діяльності в системі захисту прав дитини. На відміну від міжнародних інституцій, які часто оперують глобальними мандатами, вітчизняні громадські структури інтегровані в місцеві соціальні мережі, мають сталу довіру населення та чітке розуміння логістичних та бюрократичних бар'єрів, що існують на рівні окремої територіальної одиниці. Це дозволяє їм здійснювати превентивну верифікацію потреб і оперативно адаптувати гуманітарні та психологічні програми до специфіки конкретного регіону, чи то прифронтна зона, чи

регіон компактного розселення внутрішньо переміщених осіб. Ця ефективність локалізації робить їх незамінними партнерами для державних органів та міжнародних неурядових організацій у фазі швидкого реагування.

Ключова функція національних громадських організацій полягає у забезпеченні кризового реагування та спеціалізованої реституційної підтримки. Вони виконують функцію першої лінії захисту, надаючи невідкладну допомогу, яка часто виходить за межі можливостей державної системи в умовах активних бойових дій. Сюди відноситься не лише надання життєво необхідної матеріальної допомоги та екстреної евакуації, але й застосування фахової психологічної підтримки безпосередньо у громадах. Крім того, завдяки своїй незалежності від урядових структур, українські громадські організації виступають як посередники у складних реституційних процесах, зокрема у справі повернення примусово депортованих дітей та відновлення родинних зв'язків, зокрема, вони забезпечують юридичний супровід, конфіденційне спілкування з сім'ями та формування детальної доказової бази для забезпечення міжнародно-правової відповідальності за скоєні злочини проти дітей.

Наприклад, український благодійний фонд комплексної психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу війни, «Голоси дітей», здійснює пряму кризову інтервенцію. Це включає не лише організацію невідкладної евакуації та надання тимчасового притулку, але й залучення мобільних бригад кваліфікованих психологів, які працюють у безпосередній близькості до прифронтових зон. За даними звітів фонду, станом на 2024 рік, психологічну та психосоціальну підтримку отримали десятки тисяч дітей та їхніх батьків, що підкреслює масштабність та системність недержавної підтримки [40].

Паралельно, вітчизняні правозахисні організації (наприклад, «Центр прав людини ZMINA») зосереджують свої ресурси на

процесуальному документуванні специфічних порушень міжнародного гуманітарного права в умовах російсько-української війни. Їхня діяльність є критичною у фіксації фактів примусового переміщення, депортації та насильницького викрадення українських дітей на територію росії. Ця робота сприяє не лише формуванню національної доказової бази для міжнародного кримінального переслідування, але й надає безпосередню правову та логістичну підтримку процесам повернення дітей та їхнього правового возз'єднання з родинами [41]. Крім того, численні волонтерські ініціативи та місцеві громадські об'єднання забезпечують оперативну логістику, доставляючи життєво необхідні нелетальні товари, медикаменти та спеціалізоване обладнання в найбільш ізольовані та уразливі прифронтові громади.

Таким чином, інституційно-правовий механізм захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту необхідно розглядати як багаторівневу та інтегровану систему, що функціонує на принципах субсидіарності та синергії. Його необхідність детермінована високим ступенем вразливості дитячого контингенту та масштабами грубих порушень їхніх фундаментальних прав. Ефективність цього механізму забезпечується скоординованою взаємодією міжнародних міжурядових суб'єктів (ООН, Рада Європи), національних інституцій (державні органи) та динамічного громадського сектора. Функціональна спрямованість інституційно-правового механізму охоплює комплекс заходів превентивного, реактивного та реституційного характеру, головною метою яких є мінімізація ризиків, усунення стійких наслідків порушень та відновлення фундаментальних прав та найкращих інтересів дитини відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.

Подальше вдосконалення соціально-гуманітарного компонента вимагає розширення партнерства між державними структурами та громадським сектором. Необхідно створити сприятливі умови для діяльності недержавних організацій у сфері надання гуманітарної,

психологічної та освітньої допомоги дітям, зокрема шляхом спрощення процедур акредитації, фінансування та доступу до місць тимчасового перебування дітей. Важливо також забезпечити прозорий механізм моніторингу ефективності проєктів громадських організацій і розробити державні програми грантової підтримки ініціатив, спрямованих на захист дітей у збройних конфліктах.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження, спрямованого на аналіз нормативно-правових та інституційних механізмів захисту прав дитини в умовах збройного конфлікту, сформульовано низку узагальнених теоретичних і практичних висновків, що відповідають поставленим завданням.

По-перше, розкриття поняття збройного конфлікту як правової категорії міжнародного гуманітарного права дало змогу встановити, що саме кваліфікація конфлікту визначає межі застосування норм гуманітарного права, обсяг захисту цивільного населення та можливість притягнення винних осіб до міжнародно-правової відповідальності. Збройний конфлікт, на відміну від внутрішніх заворушень чи терористичних актів, є юридичним тригером дії спеціальних норм *jus in bello*, що забезпечують захист осіб, які не беруть участі у бойових діях, включно з дітьми. У контексті російсько-української війни це має особливе значення, адже агресія РФ проти України безумовно кваліфікується як міжнародний збройний конфлікт гібридного типу, що поєднує традиційні й нетипові форми ведення війни (в т.ч. кібератаки, інформаційно-психологічні операції, енергетичний тиск). Такий підхід дозволяє адаптувати міжнародно-правові норми до сучасних умов війни, що виходять за межі класичних бойових дій, і забезпечити повноцінний захист дітей від усіх форм агресії.

По-друге, аналіз міжнародної нормативної бази показав, що міжнародно-правовий механізм захисту дітей у збройних конфліктах ґрунтується на поєднанні норм міжнародного гуманітарного права (Женевські конвенції 1949 року, Додаткові протоколи 1977 року) та міжнародного права прав людини (Конвенція ООН про права дитини 1989 року та її Факультативні протоколи). Вони визначають дитину як

особу, що потребує абсолютного захисту, та встановлюють заборону вербування осіб до 18 років, примусового переміщення, застосування насильства чи експлуатації. Вагомим доповненням стали Паризькі принципи 2007 року, Конвенція МОП №182 та резолюції Ради Безпеки ООН (№1612, 1882, 1998, 2068, 2143, 2225, 2427, 2601), які перетворили захист дітей на один із головних напрямів міжнародного контролю за збройними конфліктами. Вони встановлюють шість категорій грубих порушень проти дітей і створюють підґрунтя для моніторингу, притягнення до відповідальності та гуманітарного втручання. Таким чином, міжнародно-правовий механізм є цілісною системою, що забезпечує як превенцію, так і реакцію на злочини проти дитинства в умовах збройних конфліктів.

По-третє, дослідження системи національних нормативно-правових актів України дозволило визначити, що правова основа захисту дітей у період війни представлена комплексом взаємопов'язаних документів - Конституцією України, Законом «Про охорону дитинства», Кримінальним кодексом України, Кодексом цивільного захисту України, а також численними указами Президента, постановами Кабінету Міністрів і відомчими інструкціями. Особливо важливою є імплементація міжнародних норм у внутрішнє право, що проявляється у запровадженні статусу «дитини, постраждалої від воєнних дій та збройних конфліктів», створенні Координаційного штабу з питань захисту дітей у воєнний час, визначенні процедур евакуації, реінтеграції, розшуку та повернення депортованих дітей. Кримінально-правовий блок, зокрема статті 438 і 442-1 ККУ, гарантує невідворотність відповідальності за воєнні злочини проти дітей, а норми про їх обов'язкову евакуацію з небезпечних зон демонструють пріоритетність права дитини на життя над будь-якими іншими інтересами.

По-четверте, дослідження основних категорій прав дитини, що потребують інституційного захисту, дозволило виокремити чотири їх

базові групи: права на життя і фізичну недоторканність, права на захист від насильства та експлуатації, права на ідентичність і сімейне середовище, а також права на розвиток, освіту та реабілітацію. Ці права є взаємопов'язаними і становлять єдину систему, у межах якої забезпечення одного елемента (наприклад, права на безпеку) є передумовою реалізації інших (права на освіту, сімейне життя, психосоціальну підтримку). Порухення цих прав в ході російсько-української війни має системний характер та потребує не лише правової реакції, а й створення умов для довгострокової реабілітації постраждалих дітей.

По-п'яте, охарактеризовано роль міжнародних, національних, недержавних і неурядових інституцій у забезпеченні прав дитини. До міжнародних суб'єктів належать ООН, ЮНІСЕФ, Міжнародний комітет Червоного Хреста, Міжнародний кримінальний суд, діяльність яких спрямована на моніторинг порушень, гуманітарне втручання та притягнення винних у порушенні прав дітей осіб до відповідальності. На національному рівні ключову роль відіграють Верховна Рада України, Уповноважений Президента з прав дитини, Міністерство соціальної політики, Національна соціальна сервісна служба, Національна поліція, а також Координаційний штаб із питань захисту прав дитини в умовах війни. Їхні дії мають бути чітко скоординованими для уникнення дублювання функцій та забезпечення ефективного реагування. Водночас, неурядові організації (Save the Children, SOS Children's Villages, «Україна. SOS Діти війни», благодійні фонди) виконують критичну роль у наданні безпосередньої допомоги, психологічної підтримки та фіксації порушень. Розвиток державно-громадського партнерства має стати важливою умовою підвищення ефективності захисного механізму прав дітей умовах збройного конфлікту.

По-шосте, у процесі дослідження визначено основні проблеми правозастосування та сформульовано напрями вдосконалення

механізмів захисту дітей у збройних конфліктах. До ключових проблем належать: недостатня узгодженість між міжнародними та національними нормами; відсутність єдиної бази даних про дітей, постраждалих від війни; складність процедур повернення депортованих українських дітей; обмежені ресурси інституційної підтримки на місцях. Для їх подолання запропоновано: ухвалення окремого комплексного Закону України «Про захист дітей у збройному конфлікті»; створення єдиної міжвідомчої інформаційної системи обліку дітей, які постраждали від війни; посилення кримінально-правової відповідальності за депортацію, вербування та насильство щодо дітей; розширення програм реабілітації, психологічної та соціальної адаптації; удосконалення співпраці між державними органами та міжнародними партнерами.

Узагальнюючи результати, можна зробити висновок, що сучасна система правового захисту дітей у збройному конфлікті перебуває на етапі активного становлення, а Україна демонструє значний прогрес у наближенні до міжнародних стандартів. Проте масштабність агресії РФ проти України, використання гібридних методів війни та масові злочини проти дітей актуалізують потребу у створенні нової моделі правового механізму, що поєднуватиме юридичний, гуманітарний і соціально-психологічний підходи. Забезпечення ефективного захисту дітей має стати пріоритетом державної політики у сфері безпеки, прав людини та післявоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Женеvська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН від 12.08.1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#top (дата звернення: 11.09.25)
2. Падалка С.С. Про визначення агресії, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 3314 від 14 грудня 1974. Енциклопедія історії України: Додатковий том. Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2021. 773 с.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=pro_vyznachennja_agresiji (дата доступу: 02.11.2025)
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду: ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=%D0%B0%D0%B3%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%96#n3 (дата звернення: 14.09.25)
4. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#top> (дата звернення: 13.09.25)
5. Кузьмін Е.Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція» = International Humanitarian University Herald. Jurisprudence. 2014. Вип. 12, т. 2. С. 187-190.
6. Іщенко М.В. Правова симантика термінів «збройний конфлікт» та «збройна агресія». Юридичний науковий електронний журнал. №6/2025. С. 258-261. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2025/54.pdf (дата звернення: 10.09.25)
7. Задорожня О.В. Збройний та воєнний конфлікт як феномен сучасного суспільства. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. Випуск 5. 2024. С.11-16.

8. Сидоренко Д.А. «Гібридна війна» як сучасний спосіб ведення війна. Молодий вчений. №11 (63). 2018. С. 920-923.
9. Конвенція про права дитини: ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021?find=1&text=%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%BB%D1%96%D0%BA%D1%82#Text (дата звернення: 01.09.25)
10. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II): ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 04.09.25)
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II): ООН від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200?find=1&text=%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5#Text (дата звернення: 13.09.25)
12. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах: ООН від 01.01.2000 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text (дата звернення: 18.09.25)
13. Чепкова К.О. Правове регулювання спеціального захисту дітей під час збройних конфліктів: міжнародне та національне законодавство. *Юридичний науковий електронний журнал*. №7/2022. С. 484-487. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/117.pdf (дата звернення: 21.09.25)
14. Конвенція Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці: Міжнародна організація праці від 17.06.1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#Text (дата звернення: 22.09.25)

15. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.09.25)
16. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n3040> (дата звернення: 14.09.25)
17. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 12.09.25)
18. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 11.09.25)
19. Про робочу групу для забезпечення взаємодії зі Спеціальним представником Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань дітей та збройних конфліктів, Офісом Спеціального представника Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй з питань дітей та збройних конфліктів та Робочою групою Організації Об'єднаних Націй в Україні з питань дітей та збройних конфліктів: Указ Президента України № 373/2023 від 05.07.2023 р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3732023-47317> (дата звернення: 15.09.25)
20. Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану: Постанова КМУ № 302 від 17.03.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.09.25)
21. Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2023 р. № 546. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.09.25)

22. Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.09.25)

23. Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат: Закон України від 08.10.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text> (дата звернення: 04.09.25)

24. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 14.09.25)

25. Деякі питання захисту дітей, депортованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 жовтня 2024 р. № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.09.25)

26. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23 березня 2017 р. № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 18.09.25)

27. Діти війни. URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 12.10.25)

28. Заява Комітету ООН з прав дитини. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220346.html> (дата звернення: 16.09.25)

29. Заява Комітету ООН з прав дитини! Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/220346.html> (дата звернення: 11.09.25)

30. Коментар МЗС щодо річної доповіді Генерального секретаря ООН на тему «Діти та збройний конфлікт» за 2024 рік. Міністерство закордонних справ. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-shchodo-richnoyi-dopovidi-generalnogo-sekretarya-onn-na-temu-diti-ta-zbrojniy-konflikt-za-2024-rik> (дата звернення: 19.09.25)

31. Деякі питання захисту дітей, депорованих або примусово переміщених у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України: Постанова Кабінету Міністрів від 29 жовтня 2024 р. № 1240. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.09.25)

32. Міжнародне співробітництво Офісу Генерального прокурора. Ключові напрями та результати. Офіс генерального Прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/miznarodne-spivrobitnictvo-ofisu-generalnogo-prokurora-klyucovi-napryami-ta-rezultati> (дата звернення: 16.09.25)

33. The Times: росія використовує викрадених українських дітей у війні проти України. iPress. URL: https://ipress.ua/news/the_times_rosiya_vykorystovuie_vykradenyh_ukrainsk_yh_ditey_u_viyini_prot_y_ukrainy_374375.html (дата звернення: 12.09.25)

34. Як спецслужби РФ вербують українських підлітків: Кім розповів про викриття схеми. УКРІНФОРМ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3967168-ak-specsluzbi-rf-verbuut->

ukrainskih-pidlitkiv-kim-rozpoviv-pro-vikritta-shemi.html (дата звернення: 16.09.25)

35. Save the Children. Українська мережа за права дитини. URL: <https://childrights.org.ua/members/save-the-children/> (дата звернення: 11.09.25)

36. Ukraine.Médecins Sans Frontières. URL: <https://www.msf.org/ukraine> (дата звернення: 12.09.25)

37. Ukraine: Perils of War for Children in Institutions. Russia Should End Deportations; Kyiv, Allies Should Support Families. URL: <https://www.hrw.org/news/2023/03/13/ukraine-perils-war-children-institutions> (дата звернення: 19.09.25)

38. Ukraine: Children's education is one more casualty of Russian aggression. Amnesty International. URL: <https://www.amnesty.org/en/documents/eur50/7508/2023/en> (дата звернення: 11.09.25)

39. War Child. URL: <https://www.warchild.net/> (дата звернення: 11.09.25)

40. Звіт за 2024 рік у «Голосах дітей»: понад 54 тисячі історій підтримки й віри в майбутнє. Голос дітей. URL: <https://voices.org.ua/news/zvit-za-2024-rik-u-golosah-ditej-ponad-54-tisyachi-istorij-pidtrimki-j-viri-v-majbutnye> (дата звернення: 11.09.25)

41. Примусове переміщення та депортація до РФ дітей із тимчасово окупованих територій України. ZMINA. URL: <https://zmina.ua/publication/prymusove-peremishhennya-ta-deportacziya-do-rf-ditej-iz-tymchasovo-okupovanyh-terytorij-ukrayiny/> (дата звернення: 13.09.25)

42. Stratonov V, Pavlish P., Havlovska A. Historical haracteristic of mergenary aktivtitles as form of private military companies activity. Archives of Criminology and Forensic Sciences Scientific Journal № 2(4) 2021. P.35-

43 URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/issue/view/4>

(дата звернення: 19.09.25)

43. Стратонов В.М. Актуальні напрями використання електронних інформаційних систем в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»*. Випуск 1. 2025. Гельветика, 2025. С. 36–42. URL: [https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-](https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-6)

[6https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/463/417](https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-1-6) (дата звернення: 23.09.25)

44. Post-War Reconstruction of Ukraine: Legal, Political and Economic Challenges in Historical Perspective — колективна монографія. Scientific monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2025. 916 p. URL:

<http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/59> (дата звернення: 23.09.25)

45. Стратонов В. Транскордонна злочинність: поняття, ознаки та роль у глобалізації транснаціональної злочинності. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»* Випуск 3. 2025. С.88-92 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-3-16>

46. Стратонов В.М. Актуальні проблеми кримінального процесуального законодавства України в період воєнного стану. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»* Випуск 4. 2025. С.35-40 DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2025-4-6> (дата звернення: 10.10.25)

47. Стратонов В.М. Окремі терміни та поняття в міжнародному та національному законодавстві: порівняльний аналіз. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки»* Випуск 6. 2024. Гельветика, 2024. С.36-42. URL:

<https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/21> (дата звернення: 11.10.25)

48. Стратонов В.М., Дзюрбель А.Д. Організаційно- тактичні заходи розкриття та розслідування нерозкритих злочинів минулих років. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph / Under the general editorship of Stratonov V. M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P.302-320 <https://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/21027>

49. Басиста І., Стратонов В., Щур Б. Санкційні механізми та відновлення України. Transformation of the legal system and human rights protection under the influence of martial law : Scientific monograph / Under the general editorship of Stratonov V. M. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2024. P.1- 31. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/495> (дата звернення: 14.09.25)

50. Стратонов В., Басиста І. Провадження за нововиявленими обставинами та провадження за виключними обставинами. Особливості, перебіг та взаємозв'язок. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки Випуск 2 Гельветика, 2023. С.10 URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/issue/view/11/55> (дата звернення: 12.09.25)

51. Басиста І., Стратонов В., Дрозд О. Перспективи та невідворотність відповідальності за вчинення воєнних злочинів, геноциду, агресії та злочинів проти людяності (діяльність спільної слідчої групи з розслідування тяжких міжнародних злочинів в Україні (ЛІТ); Співробітництво із міжнародним кримінальним судом; перспективи створення міжнародного трибуналу АДНОС тощо) (Продовження огляду)». Military offences and war crimes: background, theory and practice: collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. 876 p.

52. Stratonov V, Pavlish P., Havlovska A. Historical haracteristic of mergenary aktivtitles as form of private military companies activity. Archives of Criminology and Forensic Sciences Scientific Journal № 2(4) 2021. P.35-43. <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/issue/view/4> DOI: <https://doi.org/10.32353/acfs.4.2021.02>